

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харківське обласне історико-археологічне товариство

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ

VI Міжнародної наукової конференції,
присвяченої 150-річчю з дня народження
академіка В. П. Бузескула

10–11 жовтня 2008 року

Харків
ТОВ «НТМТ»
2008

УДК 93/99

ББК 63.4(2)26+63.4(2)273+63.3(0)3+63.4(0)44+63.4(2)43+63.3(2)Ук52

П78

Художник *С. Е. Кулинич*

ФОНД
ОЛЕКСАНДРА
ФЕЛЬДМАНА

Харківське обласне історико-археологічне товариство висловлює подяку фонду «Фонд Олександра Фельдмана» за тісне і плідне співробітництво в межах програми «Слобожанська Клію», фінансову підтримку, надану експедиціям харківських археологів у проведенні польового сезону 2008 року, й допомогу у виданні цієї збірки.

П78 Проблеми історії та археології України: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю з дня народження академіка В. П. Бузескула (Харків, 10–11 жовтня 2008 р.). — Харків: ТОВ «НТМТ», 2008. — 104 с.

ISBN

УДК 93/99

ББК 63.4(2)26+63.4(2)273+63.3(0)3+63.4(0)44+63.4(2)43+63.3(2)Ук52

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

**Матеріали VI Міжнародної наукової конференції,
присвяченої 150-річчю з дня народження академіка В. П. Бузескула**

10–11 жовтня 2008 року

Відповідальний за випуск *С. В. Д'ячков*

Художній редактор *С. Е. Кулинич*

Комп'ютерна верстка *Ю. І. Цитковська*

Коректор *І. Л. Д'яченко*

Свідоцтво ДК № 1748 від 15.04.2004

Підписано до друку 20.09.2008. Формат 60×84/8. Папір офсетний.

Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 12,09. Наклад 300 прим.

ТОВ «НТМТ». пр. Леніна, 58, к. 108, м. Харків, 61072

ISBN

© Колектив авторів, 2008

керамики і мелкіє обломки кісток живітних, часті з котрих обожжена. На глибині 0,35–0,45 м от поверхні яма перекривалась слабо вираженим культурним слоєм позднього бронзового века.

Керамика енеолітичного часу представлена обломками сосуда с отогнутым наружу венчиком, високої циліндричної шейкою, відделеної от корпусу желобком і горизонтальної прочерченої ліній, випуклобоким туловом і, вероятно, острым дном. Сосуд декорирован тонкими косыми оттисками мелкозубчатого штампа, котріє образуввають два фриза под венчиком і на ступчатом переходе от шейки к корпусу. Верхній срез кожного фриза ровний, нижній представлен трикутними фігурами, направленими вершинами вниз. Формовочна маса содержит измельченную раковину і растительные примеси. В тесте также присутствують крупинки речного песка. Поверхности сосуда коричневого цвета, тщательно заглажены. На некоторых участках заметны следы полосчатого сглаживания и пустоты, образовавшиеся в результате выгорания при обжиге растительных примесей. Диаметр венчика — 19,4 см, диаметр шейки на линии максимального расширения — 21,6 см, диаметр основания шейки — 21,2 см, диаметр корпуса — 26 см, высота шейки — 7,6 см, сохранившаяся высота сосуда — 12,5 см.

Круг аналогий нашей находке ограничивается в Поднепровье — керамикой из закладок в балке Квитяной и у с. Ясиноватка, сосудом из тризны кургана 11 группы 2 у г. Каменка-Днепровская, подводной находкой у Наумовой балки о. Хортица, на Северском Донце — материалами поселений Серебрянское, Надтеррасное, Подпесочное и др. Вместе с подобными сосудами, отличающимися раздутым горлом и высоким плечом, а также с горшками S-видного профиля со стянутым горлом (выделяемыми Д. Я. Телегиным в особый «майорский» тип) такая керамика относится к «квитянскому» типу. Последняя, согласно концепции В. Н. Даниленко, маркирует отдельную фазу первого периода сложения ямной культуры. Под характерной чертой данной посуды автор термина понимал, в первую очередь, особенности «квитянской» глины — пористость, обильную примесь раковины и т. д.

Неоднократные наблюдения свидетельствуют, что находки «квитянской» керамики на бытовых памятниках представлены незначительным количеством фрагментированных сосудов, насыщенные и достаточно изученные культурные слои неизвестны. В данном контексте не являются исключением и материалы энеолитического времени поселения Лобойковка 1. По мнению исследователей, сказанное свидетельствует о подвижном образе жизни населения, пользовавшегося «квитянской» керамикой.

Наиболее дискуссионным остается вопрос о культурной принадлежности керамики «квитянского» типа. В отличие от В. Н. Даниленко, считавшего последнюю маркером начальной фазы древнеямной линии развития степного энеолита, Д. Я. Телегин включил квитянский комплекс в круг памятников первого этапа дошнурового периода в развитии среднестоговской культуры. Близкой точки зрения придерживалась и О. Г. Шапошникова. В 90-е гг. XX в. концепция среднестоговской культуры подверглась пересмотру. И если Ю. Я. Рассамкин, опираясь на керамику из тризн, связывает «квитянскую» керамику с постмариупольскими погребениями, считая правомерным изменение названия последней, то Н. С. Котова рассматривает сегодня керамику «квитянского» типа в рамках дереивской культуры. В свою очередь И. Ф. Ковалева констатирует неразработанность критериев определения культурной принадлежности степной энеолитической керамики и недостаточность аргументации в пользу «квитянской» принадлежности керамики из тризн постмариупольских погребений.

По нашему мнению, выделение «квитянской» культуры требует дополнительных оснований, но постмариупольский контекст керамики «квитянского» типа сегодня просматривается все отчетливее. Косвенным подтверждением сказанному могут служить материалы исследованного нами кургана 3 у с. Лобойковка, где основное постмариупольское погребение сопровождалось тризной, обломки керамики из которой имеют параллели в энеолитических материалах известного Новоалександровского кургана, раскопанного И. Ф. Ковалевой.

І. А. Сніжко (Харків)

МАТЕРІАЛИ М. В. СИБІЛОВА В ФОНДАХ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Ім'я Миколи Вікентійовича Сибільова добре відомо дослідникам археологічних пам'яток Слобожанщини. Ним відкрито понад 300 пам'яток, що датуються часом від кам'яного віку до середньовіччя, опубліковано кілька статей та 4 збірки «Старовинності Ізюмщини». В Інституті археології АН України зберігається чималий архів М. В. Сибільова, що містить нотатки, щоденники, листи тощо. В фондах Харківського історичного музею також знаходиться невеличка «справа М. В. Сибільова», до складу якої входять чернетки статей «Первые земледельцы Изюмщины» та «Первые ремесленники Изюмщины», рукопис лекції «Изюм на заре человеческой жизни — в каменном веке» та остання стаття М. В. Сибільова,

що була написана ним 1943 р. для стіннівки Академії Наук в м. Уфа.

Для сучасних дослідників в роботах М. В. Сибільова найбільш цікавим є детальний опис локалізації відкритих ним археологічних об'єктів та знахідок, більшість з яких, на жаль, втрачено. Так, в чернетці статті (НДФ № 3350) подано детальний опис місцевості, де розташовані відомі Петрівські мезолітичні стоянки, стоянки на дюнах біля р. Оскол та озера Подпесочного біля с. Дробишево. Наочності описам додають зроблені рукою автора схеми-малюнки з поясненнями. Чернетка другої статті (НДФ № 3348) містить цікаві спостереження щодо пам'яток, розташованих на території м. Ізюм та поблизу нього. Зокрема,

М. В. Сибільов зазначає: «В районі Ізюма, с. Яремівка, с. Студенок, хуторів Зливки і Большая Хайловка, с. Великая Камышеваха висоти правого берега сплошної пеленою устилає крем'яні в отщепках і желваках, среди которых даже теперь, когда сотни возов кремня вывезены на ж.д. станцию для отправки на какой-то бетонный или фарфоровый завод, можно встретить яйцевидные желваки в 15–25 см длины. Это были своеобразные кладовые кремня, откуда доисторический изюмчанин необходимые ему желваки мог брать в любом количестве и любых очертаний и размеров. Ни о каких кремневых копиях здесь не может быть и речи: их нет, в них просто нет надобности». Кілька сторінок рукопису присвячено майстерні на горі Крем'янець та Ізюмським стоянкам. Стосовно першої — цікавим є повідомлення про те, що років 40–50 назад (тобто наприкінці XVIII ст.) тут можна було побачити справжні гори кременю, який активно вивозився на станцію. Одна майстерня з обробки кременю знаходилась на верхівці гори Крем'янець, друга — на її східному схилі в урочищі Верхній Степок: «На обоих мастерских даже теперь, когда масса кремня вывезена, можно найти различные орудия и правильно ограненные нуклеусы». Далі подається детальний опис розташування археологічних об'єктів на території одного з районів Ізюма — Гончарівки. Автор зазначає, що низка стоянок

бронзового віку знаходиться обабіч невеличкої притоки Сіверського Дінця — р. Мокрий Ізюмець та в північно-східній частині Гончарівки «...где и теперь довольно часто встречаются великолепно сработанные кремневые вещи и соответствующая керамика». Біля південно-східної околиці Гончарівки, на берегах заплавлених озер розташовані 1–5 Ізюмські стоянки-майстерні кам'яного віку.

Остання робота М. В. Сибільова — стаття, написана ним для стіннівки (НДФ № 3346). На 14 аркушах невеличкого альбому сумна і зворушлива розповідь про евакуацію до м. Уфа в 1942 р. експонатів Ізюмського музею. Пункту призначення М. В. Сибільов з дружиною дістався тільки з п'ятої спроби. Їм довелося кілька разів переходити лінію фронту, повертатися до окупованого Ізюму і, найжахливіше, бачити розграбований музей (доречі, початок грабунку поклали місцеві жителі ще восени 1941 р., про що є доповідна записка М. В. Сибільова, яка зберігається в архіві Інституту археології). «Ми з дружиною плакали, бачивши, що сталося з музеєм... якому віддали 15 років свого життя». Тільки те, що вдалося доправити до Уфи і потім перевезти до Києва, власне, і зберіглося із численних археологічних матеріалів, зібраних М. В. Сибільовим. Саме тому важко переоцінити значення його архівної спадщини.

А. О. Стратонова (Одеса)

ПІЗНІЙ МЕЗОЛІТ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я: ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЛЮДИНИ І МОРЯ

Останнім часом активно досліджується проблема взаємовідносин населення Причорноморського регіону часів кам'яної доби з його навколишнім середовищем та, зокрема, пристосування мисливців-збирачів до значних коливань рівня моря.

Бореальний період співпадає із заключною стадією новоевксинської трансгресії. Дослідники порізно визначають рівень максимального підняття моря в кінці нового евксину: від 18 м до 30 м. Лише в кінці пізнього мезоліту сформувалася близька до сучасної лиманна берегова лінія. Бугазька стадія розвитку Чорного моря (9,5–7,9 тис. років тому) досить чітко розподіляється на дві трансгресивні фази, вік регресії між якими датується приблизно 8,3–8,4 тис. років.

Динаміка морського басейну та ландшафтна перебудова регіону мусили певним чином відобразитися в долі мисливців-збирачів, що його населяли. Поряд з досить точними радіовуглецевими датами, одержаними з морського шельфу, археологічна мапа регіону не дає нам у повному обсязі відтворити історію його мешканців, оскільки більшість пам'яток відомі лише з поверхневих зборів. Проте етапи освоєння регіону та давні міграційні процеси з певною мірою наближення можна відтворити з допомогою досліджених пам'яток.

Степове Надчорномор'я в період з 9300 до 8000 рр. було досить густо заселене, порівняно з раннім мезолітом. Новий етап розвитку анетівської культурної спільності більшість дослідників пов'язує з проявом

кукрекської традиції на пам'ятках широкого ареалу західної частини Північного Причорномор'я. Удосконалення техніки виробництва дозволило кукрекським племенам розселитися до басейну Пруту на заході та Дніпра на сході. Цей процес археологічно фіксується на пам'ятках з виразними кукрекськими комплексами — Гвоздеве, Синохин брід, Абузова балка, Софіївка в середньому Побужжі, Бубинка, Бубинка I, Сагайдак в Поінгуллі, Мирне, Трапівка в Дунайсько-Дністровському межиріччі.

З проблемою динаміки Чорноморського палеобасейну пов'язана дискусія щодо появи у Дніпро-Бузькому степу на рубежі пребореалу та бореалу гребениківської культурно-історичної спільності. В. Н. Станко та Д. Я. Телегін вважають пам'ятки гребениківського типу еволюційним розвитком крем'яної індустрії місцевої царинської культурно-історичної традиції. М. П. Оленковський не заперечує спорідненість крем'яної індустрії мешканців Царинки та гребениківських племен, проте зазначає, що між ними був певний культурно-хронологічний хіатус. Дослідник пропонує заповнити його пам'ятками, індустрія яких характеризується перехідними рисами (Анастасівка). Автохтонну теорію походження гребениківської спільності заперечує Л. Л. Залізняк, який прослідковує привнесення власної Гребеникам відтискової техніки у Північно-Західне Причорномор'я носіями балкано-дунайських протонеолітичних традицій у пізньому мезоліті. На його думку, з VII до V тис. до н. е. у Побужжя